

870

Ελλάδα των ΜΣΤΑ/ΔΕΣ-ΣΥΣ

Εκδ. Κε. Παν. Ζουγ.

Αθανάσιος Μαρβάκης¹

Κοινωνική ένταξη ή κοινωνικό απαρτχάιντ;

«Ένα φάντασμα πλανιέται πάνω από τον κόσμο,
και το όνομά του είναι μετανάστευση»²

«Η Ελλάδα είναι ζούγκλα»: Σύγχυση προσανατολισμού και προσαρμογής των μεταναστών

«Η Ελλάδα είναι ζούγκλα»: Σε αυτήν τη φράση-μεταφορά που ειπώθηκε σε μία από τις πολυάριθμες άτυπες συζητήσεις στο Στέκι Μεταναστών Ρεθύμνου³ από έναν, καθ' όλα νόμιμο

1. Θα 'θελα να ευχαριστήσω τους πολλούς φίλους και συναδέλφους για τις πολύτιμες παρατηρήσεις τους.

2. "Ein Gespenst geht um in der Welt, und sein Name ist Migration" - Hardt/Negri: Empire, 2002, p. 225.

3. Κάτω από τη στέγη αυτή έχω «το προνόμιο» να μοιράζομαι καθημερινά βιώματα και αντιδράσεις των μεταναστών. Η εμπλοκή μου στο Στέκι αποτελεί -πέρα από την ακαδημαϊκή μου ιδιότητα- και το βασικό υπόβαθρο για την ενασχόλησή μου με ζητήματα που αφορούν τους μετανάστες στην Ελλάδα. Η παρουσίαση που ακολουθεί αναφέρεται εύλογα λοιπόν -ρητά ή άρητα- σε άμεσες ή μεταφερόμενες εμπειρίες μεταναστών μέσα από αυτό τον κοινωνικό και πολιτικό χώρο, εκκινείται από την ανάγκη για στοχασμό και θεωρητική ερμηνεία των δραστηριοτήτων όλων μας στο Στέκι Μεταναστών Ρεθύμνου και διατυπώνει τη δική μου συμβολή σε αυτές τις προσπάθειες.

και επιτυχημένο μετανάστη, συμπυκνώνονται οι εμπειρίες του ίδιου, καθώς και αυτές του οικογενειακού του δικτύου, σε σχέση με την προσπάθειά του για νόμιμη ρύθμιση της παραμονής και διαβίωσής του στην Ελλάδα, που μόνο ως *σαδιστική* και *απρόβλεπτη* κούρσα μετ' εμποδίων μπορεί να χαρακτηριστεί.

Η αυθόρμητη και συναισθηματικά φορτισμένη παραπάνω δήλωση αποτυπώνει την κούραση, αγανάκτηση αλλά και τη σύγχυση επίσης του μετανάστη μπροστά στις δυσκολίες που αντιμετωπίζει προκειμένου να εντοπίσει σε ποια σημεία της οργάνωσης της ελληνικής κοινωνίας οφείλει, αυτός και το οικογενειακό του δίκτυο, ως καθ' όλα νομοταγείς και πρόθυμοι νέοι Έλληνες πολίτες (όχι οπωσδήποτε και υπήκοοι) να προσανατολιστούν και να προσαρμοστούν. Τι πρέπει να κάνουν για να γίνουν «νορμάλ» πολίτες; Ποια είναι εκείνα τα «ισχυρά» σημεία στα οποία μπορούν και οφείλουν να συμμορφωθούν έτσι ώστε να γίνουν «καλοί» και «αποδεκτοί πολίτες»;

Η δήλωση αυτή, δηλαδή, μεταφέρει συμπυκνωμένα τις επίμονες και υπομονετικές προσπάθειες των μεταναστών να προσαρμοστούν στην ελληνική πραγματικότητα, καθώς επίσης και τις απίστευτες δυσκολίες και τα ατελείωτα εμπόδια από τα οποία συνίσταται η λεγόμενη διαδικασία νομιμοποίησής τους.

Ας παραμείνω όμως λίγο ακόμη στο παράδειγμα⁴ αυτό.

Η ζούγκλα με την οποία βρίσκονται αντιμέτωποι οι μετανάστες δεν είναι κάποιο τυχαίο και φυσικό γεγονός. Οι διά-

4. Το ότι πρόκειται μόνο για ένα παράδειγμα φαίνεται και από την εκτίμηση που κάνει ο Baldwin-Edwards για την περίπτωση της Ελλάδας: «Η παράνομη είσοδος μεταναστών αποτελεί το πρότυπο σχήμα ενσωμάτωσης στην αγορά εργασίας» ("the illegal migration route is the normal pattern of labour market incorporation"). Baldwin-Edwards M., *Mediterranean Migrations: regionalisms versus globalisation*. In: Revista Finiserra (Universidade de Lisboa, Portugal), 2004, σ. 7.

φορες πρωτοβουλίες που αναλαμβάνονται και οι πολιτικές που εφαρμόζονται σχετικά με τη ρύθμιση της παραμονής των μεταναστών στη χώρα μας, όχι μόνο δεν συμβάλλουν σε αυτήν, αλλά αντίθετα την καθιστούν επισφαλή. Και αυτό, επειδή ακόμη και μετά τα τρία χρόνια ισχύος της τελευταίας νομοθετικής ρύθμισης, το καθεστώς των περισσότερων μεταναστών, λόγω ατέρμονων παρατάσεων και συνεχών αλλαγών, παραμένει *επίμονα προσωρινό*. Μόλις πρόσφατα (τέλος του 2003), για παράδειγμα, έληξε και η τελευταία προθεσμία που είχε δώσει η τότε ελληνική κυβέρνηση⁵ στον *εαυτό της* προκειμένου να νομιμοποιήσει τους μετανάστες, τους οποίους –σκοπίμως ή λόγω ανικανότητας– ταλαιπωρεί απερίγραπτα εδώ και χρόνια. Μετά τη λήξη της προθεσμίας αυτής ο κάθε μετανάστης που δεν θα διαθέτει «ισχυρά χαρτιά», θα μπορεί να απελαύνεται. Μάλιστα, χάρη στις πολιτικές πεποιθήσεις των ελληνικών κυβερνήσεων ή στην ανικανότητα της ελληνικής δημόσιας διοίκησης να εφαρμόζει τους νόμους που θεσπίζονται, αυτοί οι μετανάστες θα είναι πολλοί. Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθούμε στον οικονομολόγο Λινάρδο-Ρυλμόν,⁶ ο οποίος παρατηρεί μια σοβαρή στροφή στον τομέα της ελλαδικής μεταναστευτικής πολιτικής, η οποία στοχεύει⁷ στη «*μετατόπιση προς την "παράνομια" ενός μεγάλου αριθμού μεταναστών, που είχαν προηγουμένως ενταχθεί στις διαδικασίες νομιμοποίησης*».⁸

5. Η νέα ελληνική κυβέρνηση που προέκυψε από τις εθνικές εκλογές του Μαρτίου 2004 ξεκίνησε τη θητεία της δίνοντας κι αυτή με τη σειρά της –σε αυτό το «θέμα»– μια επιπλέον παράταση στους μετανάστες, αλλά και στον *εαυτό της*.

6. Λινάρδος-Ρυλμόν Π., «Η άδηλη στροφή της μεταναστευτικής πολιτικής». Στο: *Η Κυριακάτικη Αυγή - Ενθέματα*, 2004.

7. Ίσως όχι ως προς τις δεδηλωμένες προθέσεις της, αλλά σίγουρα ως προς το αποτέλεσμα της!

8. Και συνεχίζει ο Λινάρδος-Ρυλμόν την παρατήρησή του: «Ενώ δεν υπάρχει πλέον, μετά τις μεταβατικές διατάξεις του νόμου 2910, η

Μπορούμε να επισημάνουμε λοιπόν ότι στους μετανάστες συνεχίζεται να επιβάλλεται η εγκαρτέρηση και η επίμονη διαβίωσή τους ως *μετέωρες υπάρξεις*, κάτω από ένα καθεστώς μόνιμης έκτακτης ανάγκης, που μόνο με άκρως ευφημιστική, αν όχι κυνική διάθεση, μπορούμε να χαρακτηρίσουμε ως *διαδικασίες ένταξης*.⁹

Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει γι' αυτό το σημείο της συζήτησής μας η διάκριση που κάνει ο φιλόσοφος Giorgio Agamben¹⁰ μεταξύ (απλής ή γυμνής) *ζωής και βίου*. Με αφορμή το θάνατο δεκάδων μεταναστών στον Έβρο κατά την προσπάθειά τους να περάσουν τα ελληνοτουρκικά σύνορα στα τέλη του Σεπτεμβρίου του 2003, ο ιστορικός Αντώνης Λιάκος¹¹

δυνατότητα νομιμοποίησης των μεταναστών που συνεχίζουν να είναι «παράνομοι», θα αυξηθεί ο αριθμός των μεταναστών αυτής της κατηγορίας λόγω των εμποδίων που αντιμετωπίζουν για να παραμείνουν νόμιμοι όσοι έχουν νομιμοποιηθεί. Ακολουθούμε πλέον μια αντίστροφη πορεία, σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο, και αυτός ο νέος προσανατολισμός δεν μπορεί παρά να σημαίνει ότι επιδιώκεται η αύξηση της αδήλωτης εργασίας ή επιδιώκεται να δημιουργηθούν οι συνθήκες μιας αποχώρησης ενός υπολογίσιμου μέρους των αλλοδαπών που βρίσκονται στην Ελλάδα. Κάτι που είναι εξαιρετικά δύσκολο να συμβεί».

9. Επιπλέον –και προτρέχοντας στη συζήτησή μας– πρέπει να επισημάνουμε ότι η κυρίαρχη χρήση της έννοιας της «ένταξης» στηρίζεται και στηρίζεται σε μια «διαχειριστική λογική», η οποία επιτρέπει σ' εμάς (τους ενταγμένους, τους ντόπιους) να φαντασιώνουμε πολιτική ισχύ και να «μετακυλίσουμε» –μόνο φαντασιακά βέβαια τον κίνδυνο σε άλλες, κοινωνικά πιο ανίσχυρες, ομάδες του πληθυσμού. Θα επανέλθουμε στο σημείο αυτό αργότερα.

10. Agamben G., *Homo Sacer*. Frankfurt/M.: Suhrkamp, 2003. Στα ιταλικά: 1995 (Torino: G. Einaudi), στα αγγλικά 1998 με τον τίτλο: *Homo sacer: sovereign power and bare life* (Stanford, Calif.: Stanford University Press).

11. Λιάκος Αντ., «Σώματα εκτός επικράτειας». Στο: *Το Βήμα*, 12-10-2003.

παραπέμπει στην παραπάνω διάκριση την οποία και «εφαρμόζει» στη σύγχρονη ελλαδική πραγματικότητα. Όπως γράφει ο Λιάκος, ο «βίος είναι νοητός στα πλαίσια μιας πολιτείας· θα λέγαμε σήμερα όπου η ζωή βιώνεται με δικαιώματα. Εκτός αυτής δεν υπάρχει βίος, υπάρχει απλώς ζωή, δηλαδή απλώς ζωντανό σώμα. Και μάλιστα απροστάτευτη ζωή. Γιατί η ίδια η πολιτεία, ως προθετικότητα, αποτελεί μια οργάνωση άμυνας και προστασίας της ζωής από όλες τις απειλές. Εξωτερική και εσωτερική ασφάλεια, υγεία, προστασία από λιμούς, λοιμούς, καταποντισμούς. Τα αζήτητα όμως νεκρά πτώματα των λαθρομεταναστών, για το θάνατο των οποίων καμία ευθύνη και τιμωρία δεν αποδίδεται, δείχνουν τι σημαίνει ζωντανό σώμα εκτός επικράτειας, επομένως, ζωή εκτός βίου. Δεν ανήκουν πλέον ούτε στην επικράτεια από την οποία προήλθαν, εφόσον διέφυγαν, ούτε σε εκείνη στην οποία θέλουν να πάνε. Διασχίζοντας τα σύνορα διέσχισαν, επίσης, το σύνορο ανάμεσα στο βίο και στη σκέτη ζωή. Αυτή η ζωή εκτός του βίου δεν αποδεικνύεται μόνο με το θάνατό της. Ας σκεφτούμε τα στρατόπεδα των λαθρομεταναστών».¹²

Το ελληνικό καθεστώς μετανάστευσης (*migration regime*)

Επανερχόμενοι στην αρχική μεταφορά «η Ελλάδα είναι ζούγκλα» διαπιστώνουμε ότι η περιγραφή του καθεστώτος των

12. Για μια περαιτέρω συζήτηση αυτής της διάκρισης βλ. επίσης Bojadzije, Manuela & Karakayali, Serhat & Tsianos, Vasilis. «Vom Rätsel der Ankunft. Arbeit und Migration». In: *Kurswechsel*, no 3/2003 και Deuber-Mankofsky, Astrid, 2003. «Homo sacer, das bloße Leben und das Lager. Anmerkungen zu einem erneuten Versuch einer Kritik der Gewalt». In: *Die Philosophin*, Juni, 2002, σσ. 95-114.

μεταναστών ως μετέωρες υπάρξεις και ενίοτε μόνο ως «σώματα εκτός επικράτειας»¹³ κάθε άλλο παρά ένα απλό σχήμα λόγου είναι. Η μεταφορά αυτή κάνει ορατή την αδυναμία, ακόμη και των νομίμως διαμενόντων στη χώρα αλλοδαπών, να ασκήσουν τα δικαιώματά τους και να εκπληρώσουν τις υποχρεώσεις τους στο πλαίσιο του υφιστάμενου ελληνικού καθεστώτος μετανάστευσης (*migration regime*), του οποίου τα χαρακτηριστικά περιγράφει ο Baldwin-Edwards¹⁴ ως εξής: «Η μόνη χώρα της νότιας Ευρώπης στην οποία δεν επιχειρήθηκε καμία ανανεωτική πολιτική και όπου στην πραγματικότητα απέτυχε η διατήρηση, ακόμη και κατ' επίφαση, της τάξης σχετικά με την διαχείριση του μεταναστευτικού πληθυσμού της είναι η Ελλάδα. Η έλλειψη νόμιμων διόδων εισόδου, κάτι που στο μεταξύ αποτελεί κύρια αιτία της παράνομης μετανάστευσης σε όλη την Ευρώπη, συνοδεύτηκε από ανεπαρκείς συνοριακούς και εσωτερικούς ελέγχους και από έλλειψη κάποιου προγράμματος νομιμοποίησης μέχρι το 1997. ... οι μετανάστες αφέθηκαν μετέωροι, μεταξύ νομιμότητας και παρανομίας».¹⁵

Παρενθετικά, είναι χρήσιμο να γίνει εδώ μια σύντομη και επιγραμματική αναφορά στη συζήτηση γύρω από το *migration regime* και τη χρησιμότητα αυτής της έννοιας ως θεωρητικό παράδειγμα.

13. Λιάκος, ό.π.

14. Baldwin-Edwards, 2004, ό.π., σ. 5.

15. Βλ. και το αγγλικό πρωτότυπο: "The one southern European country, which has attempted no innovative policies, and actually failed to maintain even a semblance of order in managing its immigrant population, is Greece. The lack of legal channels for entry, now well-established as a principal cause of illegal immigration across Europe, was accompanied by poor border and internal controls, and no legalisation programme until 1997. ... immigrants left in limbo, between legality and illegality".

Σε πρόσφατες συζητήσεις για τη μετανάστευση η έννοια του καθεστώτος μετανάστευσης (*migration regime*) αποκτά όλο και μεγαλύτερη αποδοχή και σημασία, προφανώς διότι επιτρέπει στους κοινωνικούς επιστήμονες να συλλάβουν εννοιολογικά τη διαπιστωμένη (σταδιακή ίσως) απώλεια κυριαρχίας από την πλευρά του κράτους σχετικά με τα μεταναστευτικά φαινόμενα. Στη θέση της έννοιας των «μεταναστευτικών συστημάτων», η οποία χρησιμοποιούταν συχνά σε παλαιότερες συζητήσεις, η έννοια του *regime* επιτρέπει το συνυπολογισμό μιας πλειάδας από δρώντα υποκείμενα (με σαφώς διαφορετική ισχύ), οι πράξεις/δράσεις των οποίων επηρεάζουν το καθεστώς της διαβίωσης των μεταναστών σ' ένα γεωπολιτικό χώρο. Οι πράξεις/δράσεις των υποκειμένων αυτών αλληλοαναφέρονται μεταξύ τους, αλλά χωρίς να (υπο)νοείται με τον τρόπο αυτό ότι τα υποκείμενα και οι πράξεις/δράσεις τους είναι διατεταγμένα σε/με μια κεντρική («συστημική») λογική. Το συγκεκριμένο αυτό χαρακτηριστικό είναι σημαντικό εάν λάβουμε υπόψη μας ότι η έννοια του συστήματος στις συζητήσεις για τη μετανάστευση χρησιμοποιείται, κυρίως, προκειμένου να γίνει δυνατή η εννοιολογική σύλληψη και (ρητή ή άρρητη) έκφραση της ανάγκης για έλεγχο των δραστηριοτήτων των μεταναστών. Με την έννοια του καθεστώτος (*regime*) γίνεται δυνατή η (σταδιακή ίσως) ανατροπή της σχέσης μεταξύ των δραστηριοτήτων των μεταναστών και των «πρακτόρων/φορέων ελέγχου». Μπορούμε έτσι να συλλάβουμε το καθεστώς και ως διαρκή, επίμονη και πολύπλευρη προσπάθεια ελέγχου των ίδιων των «πρακτόρων/φορέων ελέγχου».

Ένα θεωρητικό μοντέλο που βασίζεται στην έννοια του *regime* είναι ικανό επίσης να υπερβεί τα παραδείγματα που προτείνουν τόσο η πολιτική όσο και η οικονομική επιστήμη στις συζητήσεις για τη μετανάστευση. Τα πλεονεκτήματα της

έννοιας του *regime* σαφώς και δεν ανακαλύφθηκαν από τους θεωρητικούς της μετανάστευσης. Τις τελευταίες δεκαετίες, και ειδικά από τη δεκαετία του 1980, μια σειρά από συνάδελφοι διαφορετικών θεωρητικών σχολών¹⁶ χρησιμοποίησαν και εφάρμοσαν την έννοια αυτή για την ανάλυση διαφορετικών εμπειρικών αντικειμένων. Η κοινωνιολόγος Saskia Sassen¹⁷ έκανε λόγο, για παράδειγμα, για ένα καθεστώς ανθρωπίνων δικαιωμάτων προκειμένου να συλλάβει και να αναλύσει τη λειτουργία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων για την εγκαθίδρυση/επιβολή ενός διεθνικού ή πολυεθνικού μηχανισμού γεωπολιτικής τάξης. Καταλήγοντας, μπορούμε δηλαδή να συμπεράνουμε ότι στις θεωρητικές συζητήσεις για τη μετανάστευση η έννοια του *regime* είχε/έχει πολλούς εισηγητές και ποικίλες καταβολές.¹⁸

16. Π.χ., Lipietz, Alain. *Mirages and miracles: the crisis in global Fordism*. London: Verso, 1987 και Jessop Bob (επιμ.), *Regulation theory and the crisis of capitalism*. Cheltenham: Elgar, 2001, Jessop Bob *The future of the capitalist state*. Cambridge: Polity Press, 2002, στο πλαίσιο της regulation theory, βλ. επίσης Boltanski, Luc & Chiapello, Ève. *Der neue Geist des Kapitalismus*. Konstanz: UVK-Verlags-Gesellschaft, 2003.

17. Saskia Sassen, "The repositioning of citizenship: Emergent subjects and spaces for politics". Στο: Passavant, Paul A. & Dean J. (επιμ.), *Empire's new clothes*. London: Routledge, 2004.

18. Αναφορικά με αυτήν τη συζήτηση βλ. Karakayali & Tsianos ό.π. Γενικότερα βλ. Düvell Fr. *Die Globalisierung des Migrationsregimes*. Berlin: Assoziation, 2003, και Düvell Fr., *The globalisation of migration control*. London: www.OpenDemocracy.net, 2003, Jordan B. & Düvell Fr., *Irregular migration. The dilemmas of transnational mobility*. Cheltenham: Edward Elgar, 2002, Jordan B. & Düvell Fr., *Migration: Boundaries of Equality and Justice*. Cambridge: Polity, 2003, Sassen S., *Guests and Aliens*. New York: New Press, 1999. Σχετικά με την κατάσταση στην Ευρώπη βλ. Dietrich & Glöde 2000, σχετικά με την κατάσταση στη Γερμανία βλ. Karakayali & Tsianos 2002, ό.π.

Η έννοια του *migration regime* αναφέρεται, λοιπόν, σε όλες εκείνες τις διεθνείς και εθνικές, τις θεσμικές και άτυπες ενέργειες και μη ενέργειες, τις πολιτικές και μη πολιτικές, διαφόρων υποκειμένων με διαφορετική κοινωνικο-πολιτική ισχύ, οι οποίες επιδρούν πάνω στις συνθήκες διαβίωσης των μεταναστών σε ένα συγκεκριμένο γεωπολιτικό χώρο.

Οι πολιτικές και πρακτικές επιλογές που συγκροτούν το εν διαμορφώσει ελληνικό *migration regime*,¹⁹ παράγουν ή κατοχυρώνουν ένα σύστημα προσωρινότητας, ανασφάλειας, καθώς και παρανομίας. Αν υπάρχει, λοιπόν, ανάγκη να παραστήσουμε την κατάσταση με μια έννοια, τότε θα ήταν καταλληλότερο να χρησιμοποιούμε αυτήν της *ομηρίας* ή –για να χρησιμοποιήσουμε την έκφραση του Etienne Balibar²⁰– την έννοια του *εσωτερικού κοινωνικού apartheid*. Πρέπει, βέβαια, να συλλογιστούμε τις συνέπειες που έχει στην κοινωνία και για την κοινωνία το γεγονός ότι ένα κομμάτι του πληθυσμού της επικράτειας «κρατείται ως όμηρος». Πρέπει,

19. Το οποίο εστιάζει στο γεγονός ότι «η ακεραιότητα των εθνικών συνόρων, θέτει σοβαρούς περιορισμούς σχετικά με τον δυνατό αριθμό μεταναστών στους οποίους θα μπορούσε να επιτραπεί η είσοδος, απαιτεί εργασιακές συμβάσεις πριν την είσοδο, εκδίδει ουσιαστικά άδειες μικρής μόνο διάρκειας, και υποσκάπτει όλο και περισσότερο τα όποια δικαιώματα που μπορούν να έχουν οι μεταναστες. Το μοντέλο αυτό στηρίζεται όλο και περισσότερο σε απελάσεις χωρίς οποιαδήποτε νομική διαδικασία, προκειμένου να επιλύσει το ζήτημα των παράνομων κατοίκων. Μέχρι πρόσφατα η Ελλάδα ήταν η μόνη χώρα της Ε.Ε. όπου απελαυνόταν σε τακτά χρονικά διαστήματα ένας μεγάλος αριθμός (μεταναστών) – χαρακτηριστικός είναι ο αριθμός των 150-270.000 απελάσεων κάθε χρόνο» (από το αγγλικό πρωτότυπο: Baldwin-Edwards, 2004, 5).

20. Balibar, Etienne, «Die europäische Apartheid oder die Gewalt der Grenzen». Στο: Balibar, Etienne: *Sind wir Bürger Europas? Politische Integration, soziale Ausgrenzung und die Zukunft des Nationalen*. Hamburg: Hamburger Edition, 2003.

δηλαδή, να συλλογιστούμε τι σημαίνει να ζούμε σε κοινωνίες όπου υπάρχουν, σύμφωνα με τον Αντώνη Λιάκο, «στα ίδια εδάφη άνθρωποι με δικαιώματα και άνθρωποι χωρίς δικαιώματα. Άνθρωποι με βίο και άνθρωποι με σκέτη ζωή. Γιατί δεν είναι μόνο τα σύνορα και οι θύλακες στους οποίους ένας άνθρωπος αποδεικνύεται ως φορέας απλών βιολογικών λειτουργιών και όχι δικαιωμάτων. Είναι και η εν δυνάμει κατάσταση η οποία μπορεί κάθε στιγμή να γίνει πραγματικότητα. Κάθε μετανάστης χωρίς χαρτιά μπορεί σε κάθε στιγμή, ξαφνικά από το κέντρο της πόλης να βρεθεί σε στρατόπεδο εγκλεισμού ή στα σύνορα, ζωντανός ή αδιεκδίκητος νεκρός».

Η αντιμετώπιση των μεταναστών ως μεγεθυντικός καθρέφτης της ελληνικής κοινωνίας

Στην Εισαγωγή του συλλογικού τόμου «Μετανάστες στην Ελλάδα»²¹ εντοπίζουμε ως ένα βασικό εμπόδιο, το οποίο οδηγεί στην ελλιπή και λανθασμένη προσέγγιση των κοινωνικών φαινομένων, το γεγονός ότι τα φαινόμενα που συνδέονται με τη μετανάστευση προς την Ελλάδα αναγνωρίζονται και αποτελούν αντικείμενο λόγου, ουσιαστικά μόνο ως προβλήματα και δη ως ξενόφερτα προβλήματα, τα οποία έχουν εισβάλει ή έχουν επιβληθεί ή έχουν προστεθεί αιφνιδιαστικά στην ελληνική κοινωνία από την ίδια την παρουσία των μεταναστών στην Ελλάδα. Σε αντίθεση, μάλιστα, με αυτή την εκτίμηση, προτείνουμε την πρόσληψή τους ως κοινωνικά φαινόμενα που «γεννιούνται και εκδηλώνονται μέσα στην ελληνική κοινωνία, την οποία διατρέχουν, ως ενδογενή της στοι-

21. Μαρβάκης, Αθ., Παρσάνογλου, Δ. και Παύλου, Μ. (επιμ.), *Μετανάστες στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα (Σειρά: Βιβλιοθήκη «Νίκου Πουλιαντζά»), 2001.

χεία». ²² Η αντιμετώπιση των μεταναστών στην (ή από την) ελληνική κοινωνία αντανακλά, δηλαδή, συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της εσωτερικής οργάνωσης της ελληνικής κοινωνίας και δεν αποτελεί μια (ατελή, μερική, ελλιπή) προσπάθεια αντιμετώπισης εξωτερικών ή έξωθεν προερχόμενων προβλημάτων.

Γενικό χαρακτηριστικό των προβληματικών στοιχείων στην οργάνωση της ελληνικής κοινωνίας αποτελεί το γεγονός ότι «θύματά» τους είναι άτομα απ' όλες τις κοινωνικά (και πολιτικά) ανίσχυρες ομάδες. Το ελληνικό κράτος έχει μεγάλη εμπειρία στη διακριτική και ενίοτε εξευτελιστική μεταχείριση των μειονοτήτων του, κάτι που γρήγορα μπορεί να διαπιστώσει κανείς, για παράδειγμα, με μια ματιά στις διάφορες μελέτες του Κέντρου Ερευνών Μειονοτικών Ομάδων. ²³ Οι μετανάστες ως μια ιστορικά νέα, πολυεθνική και εθνοταξική «μειονότητα» στην ελληνική επικράτεια –και ως εκ τούτου ένα κοινωνικά ανίσχυρο κομμάτι του ελληνικού πληθυσμού– υφίστανται τις συνέπειες τέτοιων προβληματικών σημείων της οργάνωσης και λειτουργίας της ελληνικής κοινωνίας.

Προτείνω να συνεχίσουμε τη συζήτησή μας στη λογική της παραπάνω αντίληψης-πρότασης, συμπληρώνοντάς την επίσης με την ιδέα ότι η μετανάστευση προσφέρει επιπλέον μια διττή ευκαιρία-πρόκληση, τόσο για την κοινωνία όσο και την κοινωνική θεωρία. Η ευκαιρία-πρόκληση αυτή έγκειται στο γεγονός ότι, αφενός, προβάλλει στο προσκήνιο αυτά τα

22. Βλ. Μαρβάκης, Αθ., Παρσάνογλου, Δ., Παύλου, Μ., «Μετανάστες στην Ελλάδα: κοινωνικά φαινόμενα και υποκείμενα», Εισαγωγή στο συλλογικό, Μαρβάκης, Αθ., Παρσάνογλου, Δ. και Παύλου, Μ. (Επιμ.), *Μετανάστες στην Ελλάδα*, ό.π., σ. 14.

23. Αντί για συγκεκριμένους τίτλους παραπέμπω στην ιστοσελίδα του ΚΕΜΟ (www.kemo.gr), όπου μπορεί κανείς να βρει τις σχετικές βιβλιογραφικές αναφορές.

εγγενή και προβληματικά σημεία της οργάνωσης και λειτουργίας της ελληνικής κοινωνίας, επιτρέποντας έτσι την καλύτερη ανάλυση και αντιμετώπισή τους. Η ευκαιρία-πρόκληση αναδεικνύει ευκολότερα, αφετέρου, ριζικές κοινωνικές μεταβολές επιτρέποντάς μας να απαγκιστρωθούμε από συνηθισμένα, αλλά τελικά περιορισμένα, θεωρητικά σχήματα για την κατανόηση και ανάλυση των κοινωνιών και των κοινωνικών φαινομένων.

Θα ήθελα στη συνέχεια να αναφερθώ σύντομα και ενδεικτικά σε τρία προβληματικά στοιχεία απαξίωσης της οργάνωσης της ελληνικής κοινωνίας, τα οποία προβάλλουν μεγεθυντικά στο πετσί και στο πρόσωπο των μεταναστών.

- **Απαξίωση της έννοιας του πολίτη και της δημόσιας διοίκησης/αρχής**

Μια κορυφαία για μένα ένδειξη σαδισμού της δημόσιας διοίκησης, ένδειξη γενικότερα του άκρατου κυνισμού του ελληνικού *migration regime*, είναι το πρόσφατο (φθινόπωρο 2003) περιστατικό της έκδοσης –και αυτό με πολλή καθυστέρηση– αδειών παραμονής με περασμένη ισχύ. Παρά τις προσπάθειες να θυμηθώ την ύπαρξη ενός τέτοιου άλλου κράτους που *πουλάει ληγμένα χαρτιά παραμονής* σε αλλοδαπούς πολίτες του, δυσκολεύομαι πραγματικά να βρω. Κάτι τέτοιο συμβαίνει όμως οιοσδήποτε συστηματικά στην Ελλάδα. Το ελληνικό κράτος, αφού εισέπραξε το ορισθέν τέλος των περίπου 150 ευρώ προκειμένου να δεχτεί την αίτηση των αλλοδαπών πολιτών του για χορήγηση άδειας παραμονής, τους παρέδωσε μετά από πολύ καιρό και ταλαιπωρία άδειες παραμονής με ληγμένη ημερομηνία. Το συγκεκριμένο γεγονός θεωρήθηκε, μάλιστα, επιτυχημένη διοικητική πράξη για την οποία ο αποδέκτης της όφειλε, παρά την τώση αναμονή και ταλαιπωρία, να είναι και ευχαριστημένος.

Στο παραπάνω παράδειγμα συμπυκνώνονται πολύ καλά δύο πράγματα:

Αφενός, διαφαίνεται η (αυτο)απαξίωση της ίδιας της δημόσιας διοίκησης και της δημόσιας αρχής απέναντι στους «πελάτες» της ως εκδήλωση γραφειοκρατικής αγκύλωσης και αυτισμού παρά ως διοικητική πράξη.

Αφετέρου, με τέτοιες πρακτικές απαξιώνεται επίσης και η έννοια του πολίτη. Με τέτοιου είδους πρακτικές οι μετανάστες, όχι μόνο δεν αντιμετωπίζονται ως πολίτες (όχι φυσικά ως Έλληνες, αλλά ούτε ως πολίτες κάποιας κρατικής οντότητας, δηλαδή της χώρας τους), αλλά ούτε καν ως καταναλωτές. Γιατί ως καταναλωτές θα απολάμβαναν τουλάχιστον κάποια προστασία από ληγμένα προϊόντα! Ή, ακόμη, θα τους επιστρέφονταν τα χρήματά τους ή –στη χειρότερη περίπτωση– θα τους γινόταν κάποια έκπτωση κατά την αγορά του ληγμένου προϊόντος!

• Απαξίωση της έννοιας της ασφάλειας

Αφετηρία για το δεύτερο παράδειγμά μου αποτελεί ένα φαινόμενο που, πρόχειρα, για τις ανάγκες της συζήτησής μας, θα το ονόμαζα *συλλογικούς συνειρμούς*. Τα τελευταία χρόνια στην ελληνική κοινωνία (αλλά όχι μόνο σε αυτήν) μπορούμε να διαπιστώσουμε τη συστηματική εκτροπή των συλλογικών συνειρμών σχετικά με την έννοια και το περιεχόμενο της *ασφάλειας*.²⁴ Τι εννοείται εδώ με τον όρο εκτροπή; Η έννοια

24. Βλ. Krasmann S., *Die Kriminalität der Gesellschaft: zur Gouvernementalität der Gegenwart*. Konstanz: UVK-Verlags-Gesellschaft, 2003, Krasmann S., «Gefährdungsausweitung. Die Kriminologie und die Transformation des Sozialen». Στο: Pieper M. & Encarnaci_n Gutiérrez R. (επιμ.), *Gouvernementalität. Ein sozialwissenschaftliches Konzept in Anschluss an Foucault*. Frankfurt/M.: Campus, 2003, Castel

της ασφάλειας συρρικνώνεται σιγά σιγά στην *αστυνομική διάσταση* της, εάν δεν ταυτίζεται πλέον μόνο με αυτήν. Ταυτόχρονα, με μια παράλληλη κίνηση, ολοκληρώνοντας έτσι την εκτροπή αυτή, εξοστρακίζεται η *κοινωνική διάσταση* της ασφάλειας τόσο από τους συλλογικούς συνειρμούς, όσο και από το δημόσιο λόγο. Αξίζει εδώ να θυμηθούμε ότι μόλις πριν από 30 χρόνια η κοινωνική διάσταση της ασφάλειας κυριαρχούσε.

Αυτή η εξέλιξη της συρρίκνωσης των συλλογικών συνειρμών σε ό,τι αφορά το θέμα της ασφάλειας προϋποθέτει, αλλά και συνεπάγεται σαφώς, μια γενικότερη απαξίωση της έννοιας αυτής, με άμεσα θύματα της εκτροπής τους μετανάστες. Η εκτροπή και η συρρίκνωση συνοδεύονται δε και από τη σταδιακή απαλλαγή της κοινωνίας-κράτους από την ανάληψη ευθυνών (έστω και μόνο κηρυγματικά και ιδεολογικά) για την *κοινωνική* προστασία των πολιτών της. Είμαστε μάρτυρες μιας διαδικασίας κατά την οποία η έννοια της ασφάλειας –με τις πολλές διαστάσεις της– τείνει να ισοπεδωθεί πλήρως και να απορροφηθεί από μια γενικευμένη «*κουλτούρα του ελέγχου*».²⁵ Με την υποχώρηση του κοινωνικού κράτους εμφανίζεται όλο και περισσότερο ένα κράτος-τιμωρός. Παράλληλα με τη γενίκευση της εργασιακής και κοινωνικής ανασφάλειας ετοιμάζεται ένα τέτοιο ποινικο-τιμωρητικό κράτος, το οποίο θα ανακηρύττει τη φτώχεια σε έγκλημα και θα καταστέλλει την εξαθλίωση. Με την κίνηση αυτή –δηλαδή την εγκληματοποίηση της φτώχειας, αλλά και της μετανάστευσης– επιχειρείται μια αντιστροφή. Γνωρίζουμε ότι σε

R. «From Dangerousness to Risk». Στο: Burchell Gr., Gordon C. και Miller P. (επιμ.). *The Foucault Effect. Studies in Governmentality*. Chicago: CUP, 1991. Στα γερμανικά βλ. στην ιστοσελίδα: <http://www.episteme.de/htmls/Castel.htm>.

25. Βλ. Wacquant L., *Οι φυλακές της μιζέριας*. Αθήνα: Πατάκη, 2001.

κάθε έγκλημα υπάρχουν θύτες και θύματα. Μόνο που εδώ τώρα οι παρουσιαζόμενοι ως θύτες –οι φτωχοί και οι μετανάστες, δηλαδή– είναι τα πραγματικά θύματα, και όλες οι άλλες κοινωνικές ομάδες είναι οι επώφελομένοι.

• **Απαξίωση της εργασίας (και αυτών που εργάζονται)**

Πιστεύω να εκτιμώ σωστά το γεγονός ότι η εργασία –και δη η χειρωνακτική– στην ελληνική κοινωνία υποτιμάται, τόσο κοινωνικά όσο και οικονομικά. Η υποτίμηση αυτή –πέρα από τις οικονομικές συνέπειές της– επιβάλλει ουσιαστικά στα υποκείμενα το βίωμα της εργασίας μόνο ως σχέση εξουσίας/εξουσίασης και ως διαδικασία εκμετάλλευσης. Μειώνει ταυτόχρονα τη διάσταση της εργασίας ως δημιουργία, ως παραγωγική διαδικασία χρήσιμων και αναγκαίων (κοινωνικών) προϊόντων.

Η συγκεκριμένη αντιμετώπιση των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία (όπως αυτή θεσμοθετείται, για παράδειγμα, και με τον τελευταίο νόμο του 2001) αντανάκλα αυτή την υποτίμηση της εργασίας. Για να γίνει αυτό πιο κατανοητό, φτάνει να θυμηθούμε μερικά μόνο ενδεικτικά χαρακτηριστικά των συνθηκών εργασίας των μεταναστών στην Ελλάδα, όπως για παράδειγμα: η ελαστικότητα, ο επισφαλής και άτυπος χαρακτήρας της εργασίας τους, η έλλειψη στοιχειώδους ασφάλειας και ασφάλισης, καθώς επίσης και το φαινόμενο της μαζικής μη καταβολής αμοιβών για συμφωνημένες εργασίες!

Η απαξίωση της εργασίας είναι δύσκολο να πραγματοποιηθεί χωρίς την παράλληλη απαξίωση αυτών που εργάζονται. Αφετηρία γι' αυτή την παρατήρηση είναι το γεγονός ότι στην Ελλάδα η (οικονομική, υλική) αναπαραγωγή των υποκειμένων εξαρτάται, σε πολύ μεγάλο βαθμό, από την ένταξη και

συμμετοχή τους σε κοινωνικά δίκτυα (ευρύτερη οικογένεια, πελατειακά –πολιτικά και μη– δίκτυα κ.λπ.). Στο πλαίσιο αυτό, το οικογενειακό εισόδημα συντίθεται από πολλές πηγές, ενώ η εμπλοκή σε κοινωνικά δίκτυα καλείται να υποκαταστήσει (μερικώς τουλάχιστον) το κοινωνικό κράτος. Σε αντίθεση με αυτό, οι μετανάστες δεν διαθέτουν, συνήθως, περιουσιακά στοιχεία προς εκμετάλλευση. Βρίσκονται έξω από ουσιαστικά δίκτυα, δεν αποτελούν πολιτική πελατεία λόγω του πολιτικού τους αποκλεισμού, δεν έχουν δικά τους δημοκρατικά οργανωμένα δίκτυα,²⁶ άρα δεν έχουν δίκτυα απ' όπου μπορούν να απορροφήσουν συμπληρωματικούς πόρους.

Η (υλική, κοινωνική) αναπαραγωγή των μεταναστευτικών νοικοκυριών στηρίζεται λοιπόν (ίσως αποκλειστικά) στα έσοδά τους από μισθωτή/εξαρτημένη εργασία με ιδιώτες ως εργοδότες. Μια έκτακτη προσωπική συγκυρία (π.χ. ένα ατύχημα στην οικογένεια) ή μια τοπική οικονομική ύφεση είναι αρκετές για να προκύψουν δραματικές συνέπειες για τα υποκείμενα αυτά.

Η εξάρτηση αυτή από πρόσωπα-ιδιώτες (και την εκάστοτε καλή τους θέληση) διαφαίνεται και στους τρόπους πρόσβασης στην αγορά εργασίας, όπου απουσιάζει ολοκληρωτικά η Πολιτεία μέσω, για παράδειγμα, μιας οργανωμένης, αλλά και δημοκρατικής θεσμικής διαμεσολάβησης. Η πρό-

26. Πέρα ίσως από τα συγγενικά και οικογενειακά δίκτυα σε κάποιες ομάδες μεταναστών. Μπορούμε να πούμε γενικότερα ότι τα υπάρχοντα, ίσως αυθόρμητα ή οργανωμένα, άτυπα και μη, αποσπασματικά, κοινωνικά δίκτυα, τα οποία μεσολαβούν στην εγκατάσταση και διαβίωση των μεταναστών, αποτελούν ένα από τα σημαντικότερα ερευνητικά ζητούμενα. Το ίδιο και οι εμπειρίες και προϋποθέσεις για τη συγκρότηση, ανάπτυξη, λειτουργία καθώς επίσης και οι δραστηριότητες τέτοιων δικτύων, συλλογικοτήτων και κοινοτήτων.

σβαση των μεταναστών στην αγορά εργασίας –εκεί που δεν πραγματοποιείται άμεσα από εργοδότη σε εργαζόμενο– πραγματοποιείται συνήθως από μικρότερα ή μεγαλύτερα, λιγότερο ή περισσότερο αυθόρμητα ή οργανωμένα κυκλώματα διαμεσολαβητών, τα οποία προφανώς και δεν υφίστανται κανένα δημοκρατικό έλεγχο.

Αλλά και στο χώρο της πρόνοιας οι μετανάστες εξαρτώνται συνήθως από προσωπικές/ιδιωτικές αυθόρμητες, εθελοντικές, περιοδικές/περιστασιακές πράξεις αλληλεγγύης, κατά τις οποίες συχνά παραβλέπονται οι κείμενες διοικητικές και νομικές ρυθμίσεις. Αυτό φαίνεται ιδιαίτερα έντονα και μαζικά στο χώρο παροχής υπηρεσιών υγείας από θεσμούς του Δημοσίου. Η πρόσβαση σε κοινωνικά αγαθά δεν είναι λοιπόν αυτονόητη, μερικές φορές ούτε καν διεκδικήσιμη. Εναποτίθεται στη νόμιμα ή παράνομα νοούμενη διακριτική ευχέρεια των υπαλλήλων, και ευτυχώς σε ό,τι αφορά τις δημόσιες υπηρεσίες υγείας έχει συχνά θετικό αποτέλεσμα. Η κατάσταση αυτή όμως είναι σαφώς αρνητικότερη αναφορικά με άλλα κοινωνικά αγαθά και δημόσιες υπηρεσίες.

- **Οι πολλαπλές αυτές απαξιώσεις εγκυμονούν κινδύνους για την ελληνική κοινωνία συνολικότερα**

Συνοπτικά, λοιπόν, βλέπουμε ότι στο πετσί και στο πρόσωπο των μεταναστών απαξιώνονται μια σειρά από σημαντικά συστατικά μιας δημοκρατικής κοινωνίας.

Η ελληνική κοινωνία –αντιμετωπίζοντας τους μετανάστες με τους συγκεκριμένους τρόπους– «εξασκείται»²⁷ αλλά και εθίζεται σε επικίνδυνες πολιτικές και πρακτικές, οι οποίες υποσκά-

27. Με τη διπλή έννοια: «εξασκεί το επάγγελμα», και «κάνει ασκήσεις» προκειμένου να...

πτουν βασικά συστατικά του δημοκρατικού πολιτεύματος (κράτος δικαίου, κράτος πρόνοιας κ.λπ.). Είναι περισσότερο από πιθανό οι πολιτικές και πρακτικές αυτές να επιφέρουν συνέπειες στην κοινωνία γενικότερα. Είναι, δηλαδή, απίθανο να μη γενικευτεί η ισχύς αυτών των πολιτικών και πρακτικών που υφίστανται ίσως πρώτοι και εντονότερα οι μετανάστες και σε άλλα κομμάτια του πληθυσμού. Μια σειρά από χαρακτηριστικά των συνθηκών διαβίωσης των μεταναστών μπορούμε, λοιπόν, να τα εκλάβουμε και ως προβολή στο μέλλον το οποίο επιφυλάσσεται και για άλλες (κοινωνικά ή/και πολιτικά) ανίσχυρες ομάδες.²⁸

Ως ένα άλλο χαρακτηριστικό του ελληνικού *migration regime* προκύπτει έτσι η χρήση των μεταναστών ως «συλλογικό πειραματόζωο» (testing group) για την επιβολή, από τη μια, νέων μορφών και συνθηκών διαβίωσης, και για τη μέτρηση, από την άλλη, της κοινωνικής αντίστασης. Σε αυτή την πολιτικά και κοινωνικά ιδιαίτερα ασθενή ομάδα του πληθυσμού εφαρμόζονται μέτρα ή επιβάλλονται συνθήκες δοκιμαστικά. Θα μπορούσαμε ίσως να ισχυριστούμε ότι οι μετανάστες αποτελούν την «πρώτη ύλη» όπου με θεσμικό, και όχι μόνο, τρόπο εφαρμόζονται αλλαγές οι οποίες δρομολογούνται για το σύνολο της κοινωνίας με αιχμή τους μισθωτούς σε εξαρτημένη εργασία. Η μετέωρη κατάσταση των μεταναστών τους δίνει την πρωτιά στις ελαστικοποιημένες σχέσεις εργασίας, αφού πρώτοι αυτοί αναγκάζονται να αποδείξουν την ευελιξία τους ως εργατική δύναμη και να βιώσουν μαζικά τον επισφαλή χαρακτήρα της εργασίας τους.²⁹

28. Και άρα τα δεινά που βιώνουν οι μετανάστες δεν (θα) είναι μόνο «πρόβλημα» των μεταναστών.

29. Fakiolas Ross, *Regularising undocumented immigrants in Greece: procedures and effects*. Στο: *Journal of Ethnic and Migrations Studies*, 29, no 3 (2003), σσ. 535-561.

Το καθεστώς αυτό του «συλλογικού πειραματόζωου» δεν επιβάλλεται από κάποιο συνωμοτικό κέντρο εξουσίας, αλλά προκύπτει, πολύ περισσότερο, ως αποτέλεσμα μιας πλειάδας πολιτικών και δράσεων, μη πολιτικών και μη δράσεων πολλών υποκειμένων με διαφορετική ισχύ και εμβέλεια (ήτοι: διεθνών/εθνικών, θεσμικών/άτυπων, κρατικών/ΜΚΟ, κοινωνικών ομάδων).

Η μετανάστευση ως πρόκληση για την ελληνική κοινωνία και την κοινωνική θεωρία

Η μετανάστευση δεν λειτουργεί μόνο ως μεγεθυντικός καθρέφτης προβληματικών στοιχείων της οργάνωσης της ελληνικής κοινωνίας. Προσφέρει, επίσης, και προκλήσεις για την (ελληνική) κοινωνία και την κοινωνική θεωρία. Σε δύο σημεία-προκλήσεις θέλω να σταθώ στη συνέχεια.

- **Η δεύτερη γενιά – του αποκλεισμού;**

Το ζήτημα του συγκεκριμένου τρόπου θεώρησης των μεταναστών (ως αντικείμενα συμπόνιας και διαχείρισης και ως «φορείς παράβασης της τάξης») προβάλλει ιδιαίτερα στη λεγόμενη *δεύτερη γενιά*. Η συζήτηση για τη λεγόμενη *δεύτερη γενιά* μας προσφέρει μια ιδιαίτερη ευκαιρία να αναθεωρήσουμε την ίδια την έννοια της *κοινωνικοποίησης* και να υπερβούμε τη σύλληψή της ως απλά και μόνο μια προσαρμογή σε κοινωνικά (δεδομένα) πρότυπα, στα οποία οι νέοι κάθε κοινωνίας πρέπει να συμμορφωθούν.

Έναυσμα για τη σκέψη αυτήν αποτελεί η διεθνής εμπειρία σχετικά με τα παιδιά που, είτε ακολούθησαν τους γονείς τους είτε γεννήθηκαν στο νέο τόπο εγκατάστασης της οικο-

γένειάς τους, έχουν μια σειρά από ειδικές ανάγκες και δυνατότητες και αντιμετωπίζουν μια σειρά από ειδικά προβλήματα και προβληματισμούς. Τα παιδιά αυτά όμως, παρόλο που θεωρούνται δεύτερη γενιά μεταναστών, αντιμετωπίζουν τις καινούριες συνθήκες ζωής τους περισσότερο ως *νεολαίοι* και λιγότερο ως *ξένοι*, διαφοροποιώντας έτσι ουσιαστικά τη στάση τους από αυτή των γονιών τους. Για παράδειγμα, σε αντίθεση με τους γονείς τους για τους οποίους ίσως είναι φαινομενικά αυτονόητο, οι νέοι αυτοί δεν μπορούν να αποδεχτούν μια σειρά από απαξιωτικά βιώματα και απαξιωτικές πράξεις που υφίστανται στην εκάστοτε χώρα υποδοχής τους. Τα παιδιά της *δεύτερης γενιάς* θα συγκροτήσουν την προσωπικότητά τους στην κοινωνία στην οποία ζούνε τη δεδομένη περίοδο, και θα αναπτύξουν τις ικανότητές τους, καθώς επίσης και τις κοινωνικές τους σχέσεις κάτω από τις συνθήκες που τους παρέχει η συγκεκριμένη χώρα με τις εκεί προοπτικές. Το στοίχημα για την κοινωνία παραμονής τους, η οποία μπορεί πράγματι να εκλαμβάνεται από τους γονείς τους ως χώρα *υποδοχής*, είναι το ακόλουθο: πέρα από τη χώρα *παραμονής*, θα μπορέσει να αποτελέσει για τους νέους της *δεύτερης γενιάς* και χώρα *αποδοχής* τους ή θα παραμείνει χώρα *αποκλεισμού*;

Αντιμετωπίζοντας αυτό το κομμάτι του νέου³⁰ πληθυσμού με το κυρίαρχο εννοιολογικό εργαλείο με το οποίο αντιμετωπίζεται συνήθως όλη η νεολαία, περιορίζει ουσιαστικά κανείς την οπτική του σε ένα αστυνομικό βλέμμα το οποίο, με έντονο κινδυνολογικό ύφος, ενδιαφέρεται για κάποια υποκείμενα (μόνο) στο μέτρο που η δημόσια δράση τους μπορεί να κριθεί στο κρεβάτι του Προκρούστη, το οποίο

30. «Νέος» με τη διπλή σημασία της λέξης. Νέος στην ηλικία και νέο μέλος.

ακούει στο όνομα *κανονικότητα-παραβατικότητα*. Ότι υπερβαίνει το νοηματικό ορίζοντα αυτού του προκρούστειου κρεβατιού *αφαιρείται* (μεταφορικά και κυριολεκτικά). Με τον τρόπο αυτό εξαφανίζονται επίσης και εκείνα τα μέρη της ομάδας των νέων, η δράση των οποίων δεν περιέχει στοιχεία ικανά να χαρακτηριστούν ως παραβατικά ή ως αποκλίνοντα. Για παράδειγμα, εύκολα μπορεί να κατανοήσει κανείς ότι ο μισός νεανικός πληθυσμός (δηλαδή ο γυναικείος ως κατά κανόνα λιγότερο παραβατικός) δεν μπορεί να συμπεριληφθεί³¹ στο δημόσιο ή/και επιστημονικό λόγο, έστω και υπό το πρίσμα του περιοριστικού αστυνομικού βλέμματος «περί παραβατικότητας».

Αν θελήσει κανείς να υπερβεί αυτούς τους (όχι μόνο εννοιολογικούς) περιορισμούς, τότε θα πρέπει να αναθεωρήσει όλη την προσέγγισή του. Θα πρέπει, για παράδειγμα, να εισάγει στις περιγραφές και αναλύσεις της δράσης των νέων –«ξένων» και μη– την έννοια της *αντίστασης* στην *προσαρμογή*. Η δυσφορία που ενδεχομένως βιώνουν οι νέοι («ξένοι» και μη) μπορεί να τους οδηγήσει –ή να μετασχηματιστεί ως κοινωνική στάση– σε διάφορες μορφές αντίστασης: για παράδειγμα, στην παράβαση ή παραβίαση κανόνων, στην παραίτηση από ανάγκες, σε (ατομικά ή συλλογικά, αυθόρμητα ή οργανωμένα) αιτήματα και διεκδικήσεις, στην εσωτερίκευση συγκρούσεων και ματαιώσεων με τη μορφή, π.χ., ψυχοσωματικών συνδρόμων κ.λπ. Οποιοσδήποτε από τις παραπάνω μορφές αντίστασης μπορεί (ορθά ή εσφαλμένα) να κριθεί ότι είναι τυφλές ή συνειδητές, ωφέλιμες ή επιζήμιες είτε για τους ίδιους τους νέους είτε για τους άλλους. Σε κάθε περίπτωση, όμως, αυτή η κρίσιμη συζήτηση είναι δύσκολο να πραγματοποιηθεί ερήμην των ίδιων των εμπλεκόμενων νέων, χωρίς να παρουσιάζει σοβαρές ελλείψεις γι' αυτόν το λόγο.

31. Δεν μπορεί να συμπεριληφθεί!

Ερευνητικό ζητούμενο μιας τέτοιας αναθεωρημένης προσέγγισης που ενδιαφέρεται για κάποιους (νέους και μη), όχι μόνο όταν κάνουν «φασαρία» ή όταν κρίνονται «επικίνδυνοι» (για παράδειγμα για τη δημόσια ασφάλεια), αποτελούν οι ανάγκες, τα βιώματα, οι προσανατολισμοί, τα προβλήματα, αλλά και οι μορφές δράσης και αντίστασης των νέων («ξένων» και μη).

• Το νέο ευρωπαϊκό συνοριακό καθεστώς (*border regime*)

Η κατάσταση ομηρίας και το καθεστώς του «συλλογικού πειραματόζωου» (*test group*) δεν αποτελούν δύο τυχαία στοιχεία, ούτε προκύπτουν ως απλή απόρροια της ανικανότητας ή/και αδιαφορίας της ελληνικής Πολιτείας ή της δημόσιας διοίκησης να αντιμετωπίσει τις ανάγκες και τα προβλήματα των αλλοδαπών πολιτών της. Αυτό αποδεικνύεται από το γεγονός ότι το ελληνικό *migration regime* όχι μόνο δεν εκλαμβάνεται ως απόρροια ανικανότητας, αλλά εκτιμάται μάλιστα από τις πολιτικές ελίτ άλλων μεσογειακών χωρών της Ε.Ε. ως ένα «πρότυπο» *migration regime*, άξιο αναπαραγωγής και εφαρμογής στις υπόλοιπες μεσογειακές χώρες της Ε.Ε.³²

Οι συγκεκριμένες πολιτικές που συγκροτούν το ελληνικό *migration regime* αποκτούν συνοχή και νόημα εάν τεθούν στο ευρύτερο πλαίσιο στο οποίο διαδραματίζονται. Ένα τέτοιο πλαίσιο είναι η συγκρότηση ενός νέου τύπου *ευρωπαϊκού συνοριακού καθεστώτος (border regime)*.³³ Είναι χρήσιμο,

32. Βλ. Baldwin-Edwards, 2004, ό.π.

33. Βλ., π.χ., Dietrich H. Das Phantom einer homogenen Gesellschaft in der ostdeutschen Grenzregion. Ein Einblick durch Interviews. Στο: *Mittelweg 36*, Vol. 7, No 5, 1998. Dietrich H., Feindbild «Illegalale». Eine Skizze zu Sozialtechnik und Grenzregime. In: *Mittelweg 36*, Vol. 7, No 3, 1998.

λοιπόν, να εξεταστούν οι γενικές μεταβολές στον κοινωνικό χώρο, όχι μόνο της χώρας μας, οι οποίες πολλές φορές προβάλλονται μέσα από τις συνθήκες εργασίας και ζωής των μεταναστών.

Πιστεύω να συμφωνήσουμε στην άποψη ότι στη χώρα μας ακόμη και σήμερα η θεώρηση και ανάλυση της μετανάστευσης κυριαρχείται από ένα απλουστευτικό και διπολικό σχήμα με επίκεντρο την αντίληψη της μετανάστευσης ως πρόβλημα.³⁴ Στη μια άκρη του διπόλου κυριαρχεί το σύνθημα ότι «οι μετανάστες δημιουργούν και προκαλούν προβλήματα», άρα «είναι (το) πρόβλημα» (ξеноφοβική προσέγγιση). Στην άλλη άκρη του διπόλου αντίθετα, το σύνθημα που συναντά κανείς μπορεί να συνοψιστεί στη φράση «οι μετανάστες έχουν προβλήματα» (δημοκρατική, φιλελεύθερη, συμπονετική, αριστερή προσέγγιση).

Οι ίδιοι μετανάστες όμως –ως (πολιτικά) δρώντα υποκείμενα– δεν προβλέπονται σε αυτό το διπολικό σχήμα – σε όλο του το πολιτικό φάσμα! Έτσι, ελλείπει των υποκειμένων, ό,τι απομένει και στα δύο κυρίαρχα ρεύματα του δημόσιου λόγου είναι η διαχείριση, ρύθμιση και αντιμετώπιση του προβλήματος της μετανάστευσης και των μεταναστών. Η όποια «αυτονομία των μεταναστών» ως δρώντων υποκειμένων δεν χωράει στο διπολικό αυτό σχήμα.

Ίσως έγινε έτσι σαφές ότι το παραπάνω σχήμα είναι τυφλό σε νέες κοινωνικές μεταβολές στις οποίες οι μετανάστες παίζουν ενεργό και κεντρικό ρόλο. Η ανικανότητα αυτού του σχήματος να συλλάβει τις ριζικές κοινωνικές μεταβολές που συντελούνται, απορρέει από το γεγονός ότι στη βάση

34. Βλ. Αθ. Μαρβάκης, Δ. Παρσάνογλου και Μ. Παύλου ό.π., βλ. επίσης Triandafyllidou An., *The political discourse on immigration in Southern Europe: A critical analysis*. In: *Journal of Community & Applied Social Psychology*, Vol. 10, pp. 373-389, 2000.

του το σχήμα αυτό, σε όλο του το πολιτικό φάσμα, και σε ό,τι αφορά τη σύλληψη και ανάλυση των φαινομένων που σχετίζονται με τη μετανάστευση και τους μετανάστες, στηρίζεται σε ένα «μεθοδολογικό εθνικισμό».³⁵ Χαρακτηριστικό ενός τέτοιου μεθοδολογικά εθνικιστικού προσανατολισμού αποτελεί η αντίληψη για το τι είναι «κοινωνία». Το σχήμα αυτό αποδέχεται εννοιολογικά μια (εθνικιστική) «διά-ταξη» του κοινωνικού χώρου, όπου κάποιες ομάδες του πληθυσμού βρίσκονται στη μια μεριά του χώρου και «τσακώνονται» για το τι «έχουν» ή τι «κάνουν» κάποιες άλλες ομάδες του πληθυσμού. Εδώ βέβαια οι άλλοι, για τους οποίους γίνεται λόγος, εννοιολογικά δεν θεωρούνται ότι ανήκουν κι αυτοί στην ίδια κοινωνία. Με τον τρόπο αυτό οι δύο αντιπαραβαλλόμενες απόψεις («είναι πρόβλημα» ή «έχουν προβλήματα οι μετανάστες») καταλήγουν αυτονόητα στην εννοιολογική παραδοχή του αποκλεισμού τους (των μεταναστών στη συγκεκριμένη περίπτωση) από την ελληνική κοινωνία. Κάτι βέβαια που στηρίζεται σε μια συγκεκριμένη και διαδομένη αντίληψη για το τι είναι κοινωνία, η οποία θα μπορούσε να απεικονιστεί στην εξής ακολουθία:

Κοινωνία

= έθνος

= κράτος

= επικράτεια με γεωγραφική οριοθέτηση

= σύνορα ως γραμμή στο χώρο (όπου διαφύλαξη συνόρων σημαίνει τη στρατιωτική προστασία της εδαφικής ακεραιότητας)

35. Bommers M. Migration, «Raum und Netzwerke. Über den Bedarf einer gesellschaftstheoretischen Einbettung der transnationalen Migrationsforschung». Στο: Oltmer J. (Επιμ.). *Migrationsforschung und interkulturelle Studien: Zehn Jahre IMIS*. Osnabrück, pp. 91-106, 2002.

Πιστεύω να διατυπώνω μια κοινά αποδεκτή παρατήρηση ότι οποιαδήποτε οριοθέτηση της κοινωνίας στο μέχρι τώρα κυρίαρχο μοντέλο οργάνωσής της ως κράτος-έθνος ήταν/είναι συνυφασμένη με σύνορα, τα οποία συλλαμβάνονται πάντα ως μια συνοριακή γραμμή που χωρίζει την επικράτεια από άλλες επικράτειες.

Άμεση λειτουργία της οργάνωσης του χώρου με τη μορφή της συνοριακής οριοθέτησης της επικράτειας αποτελούσε και αποτελεί η κοινωνικά άνιση ιεράρχηση του πληθυσμού του εκάστοτε γεωπολιτικού χώρου. Και αν αυτό δεν αποτελούσε ή/και δεν αποτελεί τον προσχεδιασμένο σκοπό κάποιας πολιτικής εξουσίας, η κοινωνική ιεράρχηση του πληθυσμού σίγουρα προέκυπτε ως ένα από τα σημαντικότερα αποτελέσματα αυτού του είδους οργάνωσης της κοινωνίας-κράτους.

Αυτό το συνοριακό καθεστώς –border regime– αλλάζει λοιπόν και στον ελλαδικό γεωπολιτικό χώρο. Από τη μια, το συνοριακό καθεστώς αλλάζει μέσω συνειδητών πολιτικών και πρακτικών από συγκεκριμένα, ισχυρά υποκείμενα, αλλά και θεσμούς, οι οποίοι μπορεί να είναι διεθνείς ή εθνικοί, κρατικοί ή ΜΚΟ. Από την άλλη, η αλλαγή στο συνοριακό καθεστώς μπορεί βέβαια και να προκύψει. Μπορεί, δηλαδή για παράδειγμα, να προκύψει ως αποτέλεσμα μη πολιτικών ή μπορεί να αποτελεί το αποτέλεσμα μικρών, αλλά μαζικών πράξεων αμφισβήτησης και υπονόμευσης του ισχύοντος καθεστώτος.

Τα υποκείμενα τέτοιων μαζικών πράξεων αμφισβήτησης είναι προφανώς οι μετανάστες και οι μετανάστριες, οι οποίες/οι/ες, αψηφώντας τις δυσκολίες και τους κινδύνους,³⁶ υπονομεύουν μαζικά και πρακτικά την επικρατούσα κοινωνική ιεράρχηση του πληθυσμού. Σε αντίθεση, λοιπόν, με τη δημοφι-

36. Με πολλές φορές μοιραία έκβαση για τους σκοπούς αυτών των ανατρεπτικών πράξεων ή και για τη ζωή των ίδιων των μεταναστών.

λή εικόνα των μεταναστών ως παθητικών, κακόμοιρων πλασμάτων και ως αντικείμενων συμπόνιας ή/και διαχειριστικών πολιτικών («μας») παρατηρούμε ότι οι ίδιοι οι μετανάστες συμμετέχουν μαζικά και αποτελεσματικά ως δρώντα υποκείμενα στη διαμόρφωση ενός ριζοσπαστικά νέου τρόπου οριοθέτησης και οργάνωσης των κοινωνιών μας.

Ως εκ τούτου, και παρόλο τον ολοκληρωτικό πολιτικό αποκλεισμό τους από τις (ενδιάμεσες ή τελικές) κοινωνίες υποδοχής τους, οι μετανάστες και μετανάστριες διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στη ριζική αλλαγή των συγκεκριμένων κοινωνιών κατέχοντας περίοπτο ρόλο στο ίδιο επίπεδο ισχύος με τις κυρίαρχες πολιτικές ελίτ των χωρών αυτών. Παίζουν, δηλαδή, μαζί με τις ελίτ εξουσίας στην «πρώτη εθνική»³⁷ των χωρών υποδοχής τους. Και αυτό, διότι και οι δύο ομάδες –σκοποθετημένα ή μη– συμβάλλουν αποφασιστικά με τις πράξεις τους στην εκ θεμελίων αναδιοργάνωση και στη ριζική αναμόρφωση των κοινωνιών μας.

Οι ομάδες αυτές συμμετέχουν, με σαφώς διαφορετικές και αντιφατικές (ίσως) προθέσεις και ανάγκες, στην αμφισβήτηση και αναδιαπραγμάτευση της μέχρι τώρα ιεράρχησης του πληθυσμού σε διαφορετικά κράτη-έθνη. Θα μπορούσαν, συνεπώς, να χαρακτηριστούν και ως *global players*. Οι μεν, συμβάλλουν με τις (μη)πολιτικές τους στην κατασκευή μιας Ευρώπης φρούριο, ενώ οι δε, κυριολεκτικά αμφισβητούν και καταπατούν μαζικά και έμπρακτα αυτές τις κατασκευές.

Το νεοφιλελεύθερο δόγμα παρουσιάζει τη μετανάστευση ουσιαστικά και αποκλειστικά ως λογική (ίσως και θεμιτή) συνέπεια των κινήσεων των κεφαλαίων. Οι (μετα)κινήσεις των υποκειμένων-μεταναστών γίνονται αντιληπτές, δηλαδή,

37. Κατακτώντας έτσι μια «αυτονομία της μετανάστευσης», αμφισβητώντας και υποσκάπτοντας όχι μόνο τα υπάρχοντα σύνορα.

απλά και μόνο ως δευτερεύον (επ)ακόλουθο της συσσώρευσης του κεφαλαίου.

Ασύνειδα οι μετανάστες ενσαρκώνουν ένα σύγχρονο κίνημα, που διά της παρουσίας του και μόνο προβάλλει έντονα στο προσκήνιο το «κοινωνικό ζήτημα» σε έναν «παγκοσμιοποιημένο κόσμο». Θέτει σε όλους εμάς εκ νέου το ζήτημα της κοινωνικής δικαιοσύνης κάτω από τις νέες κοινωνιακές συνθήκες που διαμορφώνονται συνεχώς τις τελευταίες δεκαετίες. Με τον τρόπο αυτό οι μετανάστες ως κίνημα επιτελούν μια πολιτική λειτουργία που ήδη από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα συνδεόταν με ένα συγκεκριμένο πολιτικό κίνημα, το οποίο μοιάζει να έχει απωθήσει τελευταία τις καταβολές του.³⁸

Ως αποτέλεσμα αυτών των κοινωνιακών εξελίξεων, στις οποίες η συμβολή των μεταναστών είναι ουσιαστική, προβάλλουν και δοκιμάζονται νέα στοιχεία στην οργάνωση της κοινωνίας. Τα στοιχεία αυτά μάλιστα είναι τόσο ριζοσπαστικά που μεταβάλλουν την ίδια την υπόσταση της κοινωνίας-κράτους, όπως αυτή αναπτύχθηκε ως κράτος-έθνος και όπως τη γνωρίζουμε μέχρι τώρα.³⁹ Η εξίσωση *κοινωνία = επικράτεια* χάνει σταδιακά και αντιφατικά την παραδοσιακή της ισχύ. Η κοινωνία ταυτίζεται όλο και λιγότερο με τη μέχρι τώρα εδαφική επικράτειά της. Έτσι και η προσπάθειά μας να

38. Το πολιτικό κίνημα αυτό (η Αριστερά, δηλαδή) μάλλον έχει αποβάλει αυτό το κομμάτι της ιστορικής του ταυτότητας. Μάλιστα, αντί να συνεχίζει να θέτει τις δικές του ερωτήσεις στην κοινωνία, θα λέγαμε ότι αγωνίζεται να δώσει απαντήσεις, τις οποίες στο παρελθόν θεωρούσε λανθασμένες και ξένες ως προς τις αξίες του. Με τον τρόπο αυτό, το εν λόγω πολιτικό κίνημα μοιάζει να συνωστίζεται με ιστορικούς βρικόλακες...

39. Βλ. ενδεικτικά για την ελληνική κοινωνία, π.χ., Ψημμένος Ι., *Μετανάστευση από τα Βαλκάνια. Κοινωνικός Αποκλεισμός στην Αθήνα: Glogybook – Παπαζήσης 1995, Ναξάκης, Χ. & Χλέτσος, Μ. (Επιμ.), Μετανάστες και μετανάστευση. Οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές πτυχές*. Αθήνα: Πατάκη, 2001.

ορίσουμε εννοιολογικά την κοινωνία πρέπει πλέον να απαλλαγθεί από τις μέχρι τώρα αντιλήψεις που συνέδεαν την *πολιτεία* με μια *επικράτεια* και συνεπώς την περιόριζαν σ' ένα γεωγραφικά οριοθετημένο χώρο για τον οποίο υφίσταται ένα είδος πολιτικής αρμοδιότητας και υπευθυνότητας από πλευράς της πολιτικής και της στρατιωτικής εξουσίας.

Σε αυτές τις αντιφατικές κοινωνικές εξελίξεις τα σύνορα δεν εξαφανίζονται. Υποχωρεί μόνο η εικονογράφηση τους σε μια συνοριακή γραμμή. Άρα, μια αλλαγή των συνόρων δεν σηματοδοτείται πλέον από τη μετακίνηση αυτής της συνοριακής γραμμής.⁴⁰ Αντιθέτως, τα σύνορα είναι πλέον εν δυνάμει παντού, σε όλη τη μέχρι τώρα επικράτεια. Πρέπει, δηλαδή, να μιλάμε όχι για την εξαφάνιση, αλλά για τη γενίκευση των συνόρων (δηλαδή για τα «σύνορα παντού»). Έτσι, μπορεί να εξηγηθεί, για παράδειγμα, και το φαινομενικά παράξενο γεγονός ότι οι πιθανότατα περισσότεροι συγκεντρωμένοι Έλληνες συνοριοφύλακες δρουν μακριά από τα σύνορα της επικράτειας, περιπολώντας στην Αθήνα. Χαρακτηριστικές γι' αυτές και σύμμορφες με αυτές τις εξελίξεις είναι και οι αποφάσεις των συνόδων κορυφής της Ε.Ε. στη Σεβίλη και πρόσφατα στη Θεσσαλονίκη (Ιούνιος 2003), όπου εγκρίθηκαν μεγάλα κονδύλια για τη φύλαξη των συνόρων της Ελλάδας. Η φύλαξη αυτή δεν θα επιτευχθεί βέβαια με την ανάπτυξη ή (αναδι)οργάνωση του στρατού στις συνοριακές γραμμές της Ελλάδας με τους γείτονές της. Η στρατιωτική φύλαξη, ειδικά των βόρειων συνόρων της Ελλάδας, υποχωρεί σταθερά.⁴¹ Τα κονδύλια της Ε.Ε. θα διατεθούν από την Ελλάδα αποκλειστικά και μόνο για την

40. Χρονολογικά ταυτόχρονα με την εξασθένηση της εξίσωσης *κοινωνία = επικράτεια*, «συρρικνώνεται» και η ανάληψη της κοινωνικής ευθύνης αυτής της κοινωνίας/πολιτείας προς τους πολίτες/υπηκόους της, κάτι που συμβάλλει και αυτό στην απαξίωση της έννοιας του πολίτη.

41. Όσοι κατάγονται από τις βόρειες, τ έως παραμεθόριες, περιοχές

αποτροπή των προσπαθειών των μεταναστών και προσφύγων να υποσκάψουν το ισχύον *border regime* στη νοτιοανατολική Ευρώπη.

Τα σύνορα συγκροτούνται συνεπώς –όπως διατυπώνουν οι Bojadzijen & Tsianos⁴²– όλο και περισσότερο από μια τοπογραφία ελέγχου των επικίνδυνων (σε διαφορετικό βαθμό) χώρων και ομάδων ανθρώπων. Έτσι, μπορεί, για παράδειγμα, η συνοριακή γραμμή αντί να εξαφανιστεί, να διευρυνθεί στο εσωτερικό της επικράτειας, να καλύπτει όλο και περισσότερο έδαφος της ή τελικά να καλύπτει και όλη την επικράτεια. Αυτό το γεγονός αποτελεί μια εξέλιξη με τεράστιες συνέπειες για τις διεκδικήσεις προστασίας από τους πρόσφυγες/μετανάστες καθώς και τις σχέσεις τους με τους κατοίκους αυτής της ευρύτερης πλέον συνοριακής περιοχής.

Μέσα από τέτοιες εξελίξεις η σχέση συνόρων και κοινωνικής ιεράρχησης του πληθυσμού είναι όλο και πιο ορατή. Ο «εχθρός» τώρα πλέον είναι κοινωνικός και βρίσκεται εν δυνάμει παντού, δηλαδή σε όλη την επικράτεια. Οι εχθροί της κρατικής, εθνικής ακεραιότητας και της επικράτειας δεν βρίσκονται πλέον εκτός αυτής και δεν την απειλούν απέξω. Από τη στιγμή λοιπόν που ο εχθρός δεν βρίσκεται (γεωγραφικά) αλλού και δεν πολιορκεί την οποιαδήποτε ακεραιότητα, αλλάζει τελείως και η σχέση ειρήνης-πολέμου. Πόλεμος δεν είναι πλέον κάτι που κηρύσσεται και διεξάγεται με μια στρατιωτική εκστρατεία κάπου αλλού. Από τη στιγμή που ο εχθρός είναι εν δυνάμει παντού, άρα πιθανόν και δίπλα μας, τότε μπορεί να υπάρχει πάντα πόλεμος. Μόνο που τώρα θα είναι *κοινωνικός*...

της Ελλάδας παρατηρούν εδώ και πολλά χρόνια τη συνεχή μείωση της στρατιωτικής παρουσίας στα σύνορα αυτά.

42. Ο.π., 2002.

Συνοψίζοντας

Ας επανέλθουμε σύντομα σε καίρια σημεία του ελληνικού *migration regime* και στο τι επιφυλάσσει αυτό για τους μετανάστες και την κοινωνία μας:

- Οι όποιες μέχρι τώρα διοικητικές προσπάθειες για «ένταξη» των μεταναστών όχι μόνο απέτυχαν διοικητικά, αλλά διατηρούν επιπλέον τους μετανάστες σε ένα καθεστώς ομηρίας και κοινωνικού απαρτχάιντ. Με το να προσπαθεί κανείς να συλλάβει την κατάσταση αυτή με την έννοια της «ένταξης» κινδυνεύει να είναι κυνικός.
- Στο πρόσωπο και στο πετσί των μεταναστών εξασκείται η πολιτεία και εθίζεται η ελληνική κοινωνία σε επικίνδυνες πολιτικές και πρακτικές οι οποίες υποσκάπτουν συστηματικά και σταθερά το δημοκρατικό πολίτευμα και το νομικό πολιτισμό μας, αναπαράγοντας μέσα στην επικράτεια κομμάτια του πληθυσμού τα οποία πρέπει να διεκδικήσουν το δικαίωμα να έχουν δικαιώματα.
- Η γενίκευση των συνόρων δημιουργεί και απαιτεί μια νέα οριοθέτηση της (έννοιας της) «κοινωνίας», προωθεί μια νέα και μια εκ νέου κοινωνική ιεράρχηση του πληθυσμού, ενώ προβάλλει ταυτόχρονα τον ενεργό και σημαντικό ρόλο των μεταναστών στις μεταβολές αυτές.

• Ποιο είναι τελικά το ζητούμενο;

Επιστρέφοντας τη συζήτηση στο λόγο περί «ένταξης», πιστεύω ότι με το να συμμετέχουμε σε αυτόν αποδεχόμαστε ότι ως *πολιτικά* υποκείμενα δεν έχουμε να αναπτύξουμε *πολιτικό* λόγο. Και αυτό γιατί, από τη στιγμή που ο λόγος «περί ένταξης» είναι ουσιαστικά λόγος της διοίκησης, μεταμορφώνουμε τον εαυτό μας, χωρίς κανέναν εξωτερικό εξαναγκα-

σμό, σε τεχνοκράτες τοποθετημένους σε διοικητικά πόστα. Ως κατά φαντασία διοικητικοί, λοιπόν, αυτό που προφανώς απαιτούμε από τους εαυτούς μας είναι να επιλύσουμε κάποια «δεδομένα» προβλήματα χωρίς ωστόσο να έχουμε ούτε τις αρμοδιότητες, ούτε τις δυνατότητες, αλλά ούτε και την ισχύ της διοίκησης προκειμένου να δράσουμε προς αυτή την κατεύθυνση.

Το δίλημμα ή η πρόκληση εκφράζεται για μένα λιγότερο στο σχήμα *ένταξη ή μη ένταξη*. Το διπολικό σχήμα αυτό αναπαράγει μια διαχειριστική (managerial) λογική για τη δημοκρατία και την πολιτική. Στην περίπτωση δε, που μια τέτοια λογική δεν αρθρώνεται από τις ελίτ εξουσίας, δεν πρόκειται καν για πολιτική αντίληψη. Επιτελεί ωστόσο δύο τουλάχιστον υποκειμενικές λειτουργίες για τους εκάστοτε εκφραστές της: Πρώτον, μας βοηθάει, εμάς που δεν διαθέτουμε πολιτική ισχύ, να φαντασιώνουμε ότι έχουμε να δώσουμε κάτι σε κάποιους που δεν έχουν και μας βοηθάει έτσι να φαντασιώνουμε τις κοινωνικές σχέσεις μέσα στην κοινωνία ως ζητήματα – δωρεάν ή μη – «παροχής».⁴³ Δεύτερον, μας βοηθάει, επίσης, να μετακυλίουμε φαντασιακά τον κίνδυνο και άλλα στρώματα και κοινωνικές κατηγορίες να βρεθούν στο μέλλον στη σημερινή κατάσταση αποκλεισμού ορισμένων εθνοταξικών ομάδων. Οι δύο παραπάνω υποκειμενικές λειτουργίες αποτρέπουν να γενικεύσουμε την απαίτηση για αλληλεγγύη. Και βέβαια, μια τέτοια μη γενίκευση της αλληλεγγύης για/σε όλο τον πληθυσμό ενέχει έναν πραγματικό κίνδυνο ο οποίος δεν μπορεί να μετακυλιθεί ούτε φαντασιακά. Τέτοιου είδους υποκειμενικές λειτουργίες αποκτούν όλο και μεγαλύτερη σημασία σε μια συγκυρία ριζικών κοινωνιακών αλλαγών και αναδιαπραγμάτευσης της κοινωνικής ιεράρχη-

43. Όπου έχουμε Έλληνες «παροχείς», μετανάστες «ικέτες».

σης του πληθυσμού: Το «να φαντασιώνω ισχυρός όταν κινδυνεύω» έχει τη λειτουργικότητα του «να μετακυλίω τον κίνδυνο».

Το ζητούμενο, πιστεύω, δεν είναι η συμμετοχή στη διαχείριση δεδομένων προβλημάτων και η απαίτηση για «ένταξη των μεταναστών». Το ίδιο τυφλή και αδιέξοδη είναι και η διαμάχη για το αν οι μετανάστες «είναι πρόβλημα» ή αν «έχουν προβλήματα».

Το δίλημμα έγκειται πολύ περισσότερο στο αν η ελληνική κοινωνία μπορεί να (απο-)δείξει, μέσω των πολιτικών και πρακτικών που αναπτύσσονται στην «επικράτειά» της από πολλά και διάφορα πολιτικά υποκείμενα με τη διαφορετική τους ισχύ, ότι προσφέρει (έστω κατά προσέγγιση) *ίσες ευκαιρίες* και προωθεί την *κοινωνική συμμετοχή* στα διάφορα κομμάτια του πληθυσμού της. Το στοίχημα, λοιπόν, έγκειται στην προώθηση πολιτικών *ίσων ευκαιριών* και *κοινωνικής συμμετοχής όλων των υποκειμένων* με απώτερο σκοπό τη σταδιακή μείωση τέτοιων κοινωνικών σχέσεων και συνθηκών, οι οποίες βοηθούν τους μεν να φαντασιώνουν τον εαυτό τους ως ισχυρούς «παροχείς» και υποβιβάζουν τους δε σε «ικέτες».

Οι απαιτήσεις μας πρέπει να στηρίζονται στην ανάγκη (και να ορμώνται από αυτήν) για όλο και πιο διευρυμένη και γενικευμένη (κοινωνική) αλληλεγγύη με στόχο την κοινωνική χειραφέτηση όλων. Πρέπει να απαιτούμε, δηλαδή, *ίσες κοινωνικές ευκαιρίες* και *ίσες δυνατότητες συμμετοχής* στο δημόσιο/πολιτικό χώρο, και όχι να φαντασιώνουμε ότι είμαστε εμείς αυτοί που θα παρέχουν κάτι σε κάποιους «ξένους».

Οι απαιτήσεις και οι πράξεις μας πρέπει να στοχεύουν και να εστιάζουν στην άρση ενός καθεστώτος που δέχεται τους μετανάστες ως αντικείμενο πολλαπλής πολιτικής χρήσης και εννοιολόγησης:

Ως αντικείμενο συμπόνιας και φιλανθρωπίας, για τους πιο «ευαίσθητους». Ή ως αντικείμενο εγκληματοποίησης και δαιμονοποίησης ή ακόμη ως αντικείμενο ρατσιστικής εκμετάλλευσης για τους πιο «κυνικούς».

Γιώργος Μαυρομμάτης & Κωνσταντίνος Τσιτσελίκης(*)

*Η εκπαίδευση των μεταναστών στην Ελλάδα
(1990 - 2003). Πολιτικές και πρακτικές*

1. Εισαγωγική παρατήρηση

Η εκπαίδευση στην Ευρώπη, από την εποχή του Διαφωτισμού και μετά, συνδέθηκε με δύο από τα σημαντικότερα εγχειρήματα της ανθρωπότητας: με το εγχείρημα να απελευθερωθεί ο άνθρωπος από την «ιδία ευθύνη ανωριμότητα» και με το εγχείρημα να αποκτήσουν όλοι οι άνθρωποι εκείνες τις γνώσεις και ικανότητες που είναι απαραίτητες για να μπορούν να συμμετέχουν στην παραγωγή και στην απόλαυση του πλούτου, και κατά συνέπεια να συμμετέχουν ισότιμα στο πολιτικο-κοινωνικό γίγνεσθαι.¹

Η σύγχρονη δημόσια εκπαίδευση λειτουργεί με κύριο στόχο να παρέχει στους μαθητές εκείνα τα εφόδια που θα διευκολύνουν την κοινωνική τους ένταξη και, παραπέρα, θα

(*) Ο Γ. Μαυρομμάτης έγραψε τα κεφάλαια 1, 3, 5 και 6 και ο Κ. Τσιτσελίκης τα κεφάλαια 2 και 4. Το κεφάλαιο 7 γράφτηκε από κοινού.

1. Τσιάκαλος, Γ., 1999, «Ανθρώπινη αξιοπρέπεια, κοινωνικός αποκλεισμός και εκπαίδευση στην Ευρώπη», στο Σπανού Ελένη (επιμ.), *Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός - Εκπαιδευτική πολιτική στην Ευρώπη*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα / Εταιρεία Πολιτικού Προβληματισμού «Νίκος Πουλαντζάς», Αθήνα.